Основи національного спротиву Тема 1

Національний спротив історичні правові та суспільні засади

Конспект лекції на 60 хвилин

Усі відповіді з наданого переліку контрольних питань подані в ході лекції та позначені жовтим маркером. Нормативні положення звірені з чинною редакцією законодавства станом на 30 вересня 2026 року.

Мета лекції

Пояснити, чому національний спротив є системою всеохоплюючої оборони держави, показати його історичні передумови в українському досвіді самоорганізації та розкрити сучасну правову модель територіальної оборони, руху опору і підготовки громадян України.

Очікуваний результат

- розуміти зміст поняття національного спротиву та його мету;
- розрізняти три складові національного спротиву і три складові територіальної оборони;
- пояснювати роль Сил територіальної оборони, Сил спеціальних операцій, органів влади, територіальних громад і громадян;
- наводити історичні приклади української самоорганізації для захисту державності та громади;
- знати основні правила підготовки здобувачів освіти до національного спротиву.

Розподіл часу

Час	Зміст
0-5 хв	Вступ. Поняття національного спротиву і його актуальність.
5-19 хв	Національна ідентичність, історична пам'ять і готовність суспільства до оборони.
19-31 хв	Український досвід самоорганізації від козацької доби до 2014 і 2022 років.
31-49 хв	Правова основа. Мета, складові, управління і структура територіальної оборони.
49-56 хв	Підготовка громадян і здобувачів освіти. Контрольні положення нового курсу.
56-60 хв	Сучасне значення національного спротиву, перспективи розвитку і підсумок.

Вступ поняття і значення національного спротиву

Національний спротив - це не синонім лише військової служби. Це законодавчо визначений комплекс заходів, який дає державі змогу залучити до захисту країни можливості Збройних Сил, органів влади, територіальних громад, освітніх закладів, волонтерського руху та самих громадян. Його логіка проста: оборона є стійкішою, коли суспільство не чекає загрози пасивно, а має знання, законні механізми дії та взаємодію з державою.

Конституційна основа такого підходу міститься, зокрема, у статтях 17 і 65 Конституції України. Захист суверенітету і територіальної цілісності є справою всього Українського народу, а захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Закон України Про основи національного спротиву перетворює ці загальні конституційні положення на систему конкретних суб'єктів, завдань і правил взаємодії.

Мета національного спротиву визначена законом як підвищення обороноздатності держави, надання обороні України всеохоплюючого характеру та сприяння готовності громадян України до національного спротиву. Отже, йдеться не про заміну регулярних Сил оборони, а про посилення державної оборони підготовленим суспільством.

Контрольне питання. Що з наведеного є складовими національного спротиву відповідно до Закону?
Відповідь: Територіальна оборона, рух опору та підготовка громадян України до національного спротиву.

Важливо не плутати складові національного спротиву з окремими організаційними елементами. Добровольчі формування територіальних громад є важливою частиною системи, але законом вони віднесені до військово-цивільної складової територіальної оборони, а не визначені окремою четвертою складовою національного спротиву.

Національна ідентичність як основа оборонної стійкості

Національна ідентичність - це усвідомлення належності до політичної нації України, повага до її державності, мови, культури, історичної пам'яті, прав людини і демократичного устрою. Вона не зводиться до походження чи до формальних символів. У практичному вимірі це готовність відповідально діяти заради спільного блага, підтримувати співгромадян і не дозволяти агресору зруйнувати довіру всередині суспільства.

Для збройної агресії характерним є не лише застосування сили. Агресор намагається посіяти зневіру, протиставити регіони один одному, знецінити історичний досвід країни, нав'язати думку про безсилля держави. Тому національно-патріотична підготовка має практичну безпекову мету: зміцнити стійку мотивацію до захисту Вітчизни, розуміння законних способів участі в обороні та здатність критично сприймати інформацію.

Здорова національна ідентичність поєднує патріотизм із правовою культурою. Людина має не тільки любити свою країну, а й розуміти межі власних повноважень, правила безпеки, потребу в дисципліні, підпорядкуванні законним органам управління та повазі до інших людей. Саме тому підготовка до національного спротиву охоплює не лише військові навички, а й домедичну допомогу, мінну безпеку, поведінку в надзвичайних ситуаціях, інформаційну гігієну та навички взаємодії у громаді.

Для обговорення з аудиторією. Чому суспільна довіра, знання законних процедур і готовність допомагати одне одному під час кризи є частиною обороноздатності держави?

Історичний досвід української самоорганізації

Княжа і козацька традиції

В українській історії захист землі та громади неодноразово спирався на поєднання державного військового ядра і участі місцевого населення. У добу Русі-України поруч із князівською дружиною в обороні міст і земель брали участь міські громади та ополчення. Це не можна прямо ототожнювати із сучасною

територіальною обороною, однак сам принцип спільної відповідальності громади за безпеку своєї території має глибоке історичне коріння.

У козацьку добу Запорозька Січ і полково-сотенний устрій Гетьманщини поєднували військову організацію, місцеве управління та самоорганізацію населення. Полк і сотня були не лише бойовими одиницями, а й територіальними осередками управління. Цей досвід показує, що оборонна спроможність залежить від зв'язку між військом, владою і громадою.

Українська революція і місцева самооборона

Під час Української революції 1917-1921 років значення набула швидка самоорганізація на місцях. Вільне козацтво почало формуватися навесні 1917 року як місцева самооборона для охорони порядку і захисту громад. Його осередки спиралися на територіальний принцип та виборну старшину. Це один із найзрозуміліших історичних прикладів того, як громада в умовах нестабільності може створити організовану, відповідальну і підзвітну структуру захисту.

Досвід того періоду має і застереження. Місцева ініціатива стає реально ефективною лише тоді, коли вона має спільну державну мету, належне керівництво, дисципліну, зв'язок і забезпечення. Самовільні та розрізнені збройні групи не посилюють державу. Сучасна модель національного спротиву саме тому ґрунтується на законі й координації з органами влади та Силами оборони.

Спротив в умовах окупаційного тиску

У XX столітті українське суспільство неодноразово опинялося під окупаційним і тоталітарним тиском. Досвід підпільних мереж, правозахисного руху, збереження мови, культури й горизонтальних зв'язків показує, що спротив має не лише збройний, а й громадянський вимір. У роки Другої світової війни та після неї діяли різні рухи і підпілля; для теми національного спротиву важливий сам висновок: окупаційний режим прагне позбавити населення суб'єктності, а збереження солідарності та ідентичності створює передумови для відновлення державності.

Не слід механічно переносити історичні методи у сучасність. Урок історії полягає не в повторенні конкретних дій, а в розумінні цінності конспірації там, де це визначено державою, дисципліни, підготовки населення, інформаційної стійкості та поваги до міжнародного гуманітарного права.

Відновлення держави і добровольчий досвід 2014 і 2022 років

Після початку російської збройної агресії у 2014 році українське суспільство швидко створило потужний добровольчий і волонтерський рух. Добровольчі підрозділи, волонтери, медики, фахівці з логістики, зв'язку, ремонту, інформаційної підтримки та місцеві громади компенсували нестачу часу і ресурсів у перші місяці війни. Цей досвід довів, що оборона країни потребує не тільки зброї, а й відповідального суспільства, яке може швидко об'єднати зусилля.

Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року показало це в загальнодержавному масштабі. Люди вступали до Сил оборони і добровольчих формувань, забезпечували евакуацію, домедичну допомогу, підтримку військових, роботу критичної інфраструктури, прийом внутрішньо переміщених осіб, документування воєнних злочинів та інформаційну стійкість громад. Сила цього досвіду - у взаємодії ініціативи громадян із законним державним управлінням.

За наявності власного безпечного прикладу викладач може коротко пояснити, як у конкретній громаді або підрозділі взаємодіяли військові, місцева влада і цивільні. Не варто називати чутливі місця, дати, маршрути чи інші службові деталі.

Правові засади національного спротиву

Основним спеціальним актом є Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX Про основи національного спротиву. Він чинний з 1 січня 2022 року та встановлює поняття, склад, мету, завдання, порядок керівництва й систему суб'єктів національного спротиву. Після змін, внесених Законом України від 25 березня 2026 року № 4826-IX, оновлено низку положень щодо руху опору і підготовки громадян та здобувачів освіти.

Правову основу також формують Конституція України, законодавство про оборону, Збройні Сили України, правовий режим воєнного стану, місцеве самоврядування та інші нормативні акти, прийняті на виконання спеціального Закону. У лекції достатньо пам'ятати принцип: національний спротив є законною системою, а не набором стихійних дій.

Територіальна оборона

Територіальна оборона - це система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, які здійснюються у мирний час та в особливий період для протидії воєнним загрозам, а також для допомоги у захисті населення, територій, довкілля і майна від надзвичайних ситуацій. Вона будується за територіально-зональним принципом і має військову, цивільну та військово-цивільну складові.

Контрольне питання. Кому належить провідна роль в організації та виконанні завдань територіальної оборони? **Відповідь: Силам територіальної оборони Збройних Сил України.**

Військова складова включає органи військового управління, військові частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України та інші сили і засоби сил безпеки і оборони, які залучаються до виконання завдань. Цивільна складова - це державні органи та органи місцевого самоврядування, залучені до територіальної оборони. Такий поділ пояснює, чому оборона території не може бути виключно справою одного роду сил: необхідні й командування, і ресурси, і цивільне управління, і готовність громади.

Контрольне питання. Яка складова територіальної оборони включає штаби зон і районів територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад? **Відповідь: Військово-цивільна складова.**

До військово-цивільної складової входять штаби зон і районів територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад. Їхнє призначення - забезпечувати стійкий зв'язок між військовими завданнями, владою і ресурсами території. Це не означає змішування повноважень: кожен суб'єкт діє в межах закону та визначеної системи управління.

Контрольне питання. Хто за законом вважається добровольцем територіальної оборони? **Відповідь: Громадянин України або іноземець чи особа без громадянства, який перебуває в Україні на законних підставах протягом останніх п'яти років та на добровільній основі зарахований до добровольчого формування територіальної громади.**

Добровольче формування територіальної громади - це воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах відповідної громади, для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони. Його діяльність здійснюється під безпосереднім керівництвом і контролем командира відповідної військової частини Сил територіальної оборони за територіальним принципом. Це важлива відмінність від самостійної неформальної групи.

Контрольне питання. У яких населених пунктах додатково утворюються та функціонують бригади Сил територіальної оборони Збройних Сил України? **Відповідь: У кожному місті, чисельність населення якого перевищує 900 тисяч мешканців.**

Закон також встановлює, що бригади Сил територіальної оборони утворюються у кожній зоні територіальної оборони, а батальйони - у кожному районі територіальної оборони та додатково в кожному адміністративному центрі області. Це відображає територіальний характер системи й потребу мати органи управління та підрозділи, прив'язані до конкретної місцевості.

Керівництво національним спротивом

Контрольне питання. Який орган або посадова особа здійснює загальне керівництво національним спротивом? **Відповідь: Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України через Міністра оборони України.**

Безпосереднє керівництво територіальною обороною на всій території держави здійснює Головнокомандувач Збройних Сил України через Командувача Сил територіальної оборони Збройних Сил України. У межах військово-сухопутної зони діє керівник відповідного регіонального органу військового управління. На місцевому рівні керівництво здійснюється через штаби зон і районів територіальної оборони.

Контрольне питання. Хто є керівником зони територіальної оборони у разі відсутності військово-цивільної або військової адміністрації? **Відповідь: Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голова обласної державної адміністрації, голова Київської або Севастопольської міської державної адміністрації.** У разі утворення відповідної військово-цивільної або військової адміністрації ці повноваження здійснює її керівник.

Контрольне питання. Хто є керівником штабу району територіальної оборони? **Відповідь: Командир батальйону Сил територіальної оборони Збройних Сил України.**

Потрібно чітко розрізняти керівника району територіальної оборони та керівника штабу району. Керівником району є голова районної державної адміністрації або керівник відповідної військово-цивільної чи військової адміністрації у разі її утворення. Керівник штабу району - військова посадова особа, тобто командир батальйону Сил територіальної оборони. Такий розподіл допомагає поєднати цивільне управління територією з військовим плануванням і виконанням завдань.

Рух опору

Рух опору - це система воєнних, інформаційних і спеціальних заходів, що організовуються, плануються, готуються і підтримуються для відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності під час відсічі збройної агресії. Він має особливе значення на тимчасово окупованій або захопленій агресором території. Закон прямо визначає його завдання: формування осередків, підготовка території, збір і доведення розвідувальних даних, протидія окупаційній владі та сприяння Силам оборони.

Контрольне питання. Кому належить провідна роль в організації, підготовці, підтримці та веденні руху опору? **Відповідь: Силам спеціальних операцій Збройних Сил України.**

Керівництво рухом опору здійснює Головнокомандувач Збройних Сил України через Командувача Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. Конкретні форми, методи і засоби роботи руху опору не є предметом відкритої лекції, оскільки частина такої інформації має обмежений доступ або належить до державної таємниці. Для цивільного слухача головний висновок такий: будь-яка участь у безпеці держави має відбуватися лише законним, відповідальним і безпечним способом.

Підготовка громадян і здобувачів освіти

Підготовка громадян України до національного спротиву - це комплекс теоретичних і практичних заходів, спрямованих на формування знань, умінь і навичок, потрібних для виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни. Вона організовується Міністерством оборони України у взаємодії з органами влади, органами місцевого самоврядування, Силами територіальної оборони, Силами спеціальних операцій, закладами освіти, спортивними закладами та громадськими об'єднаннями у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку.

Закон визначає п'ять основних завдань цієї підготовки: набуття знань і практичних навичок для захисту України; зміцнення громадянської ідентичності на основі національних цінностей; формування базової готовності стати до лав Збройних Сил України та інших формувань сектору безпеки й оборони; підготовка до життя в районах бойових дій і на тимчасово окупованій території; навчання діям під час надзвичайних ситуацій, пов'язаних з наслідками воєнних дій.

З 1 жовтня 2026 року для здобувачів фахової передвищої та вищої освіти за денною або дуальною формою розпочинається підготовка до національного спротиву за новою моделлю. У старшій школі та закладах освіти відповідного рівня підготовка реалізується через навчальний предмет Захист України. Її продовження у фаховій передвищій і вищій освіті передбачено через окрему дисципліну.

Контрольне питання. Шляхом вивчення якої навчальної дисципліни реалізується продовження підготовки здобувачів фахової передвищої та вищої освіти до національного спротиву? **Відповідь: Основи національного спротиву.**

Дисципліна включається до освітніх програм і навчальних планів закладів усіх форм власності, де громадяни України за денною або дуальною формою здобувають фахову передвищу освіту або ступінь вищої освіти бакалавра. Закон передбачає практичні заняття на сертифікованій базі з обов'язковим дотриманням правил безпеки. Для осіб, віровчення яких не допускає користування зброєю, відповідні складові можуть бути замінені іншими. Особи з інвалідністю або частковою втратою працездатності за заявою та медичними документами звільняються від практичних занять, що можуть зашкодити їхньому здоров'ю.

Контрольне питання. Які з перелічених здобувачів освіти звільняються від вивчення дисципліни Основи національного спротиву? **Відповідь: Здобувачі освіти, які проживають на тимчасово окупованій території України або здобувають освіту за формою, відмінною від денної чи дуальної.**

Це не вичерпний перелік. Частина восьма статті 6-2 Закону також звільняє тих, хто проходив військову службу, успішно вивчив дисципліну під час попереднього здобуття фахової передвищої або вищої освіти, або має документ про проходження базової загальновійськової підготовки та здобуття військово-облікової спеціальності. Звільнені здобувачі мають можливість обрати додаткові освітні компоненти в обсязі, передбаченому для цієї дисципліни.

Контрольне питання. Що є підставою для відрахування здобувача освіти із закладу освіти за цією дисципліною? **Відповідь: Неуспішне складання підсумкового контролю або відмова від вивчення дисципліни, крім законно визначених випадків.**

Тут важливо не спрощувати норму. Відрахування можливе саме за неуспішне складання підсумкового контролю або відмову від вивчення дисципліни, але не стосується осіб, які звільнені від її вивчення за частиною восьмою статті 6-2 Закону.

Перспективи розвитку держави і значення національного спротиву

Перспектива розвитку України залежить не лише від чисельності та озброєння Сил оборони. Вона залежить від здатності держави зберігати єдність, відновлюватися після ударів, забезпечувати роботу громад, навчати людей діяти в кризових умовах і створювати зрозумілу правову систему для участі громадян у безпеці. Національний спротив є одним із інструментів такої стійкості.

Для держави це означає розвиток підготовленого резерву, мережі центрів підготовки громадян, якісної освіти, цивільно-військової взаємодії, захисту критичної інфраструктури, медичної та психологічної стійкості населення. Для громади це означає знати свої ресурси, мати законні плани взаємодії та підтримувати зв'язок із Силами оборони. Для кожного громадянина це означає вміти діяти спокійно, законно і відповідально.

Всеохоплююча оборона не перетворює кожну людину на військовослужбовця. Вона дає змогу кожному бути корисним там, де він або вона має компетентність: у службі, медицині, освіті, волонтерстві, місцевому самоврядуванні, цивільному захисті, підтримці родин військових, інформаційній безпеці чи виробництві. Водночас кожна роль повинна бути пов'язана зі спільною метою - збереженням незалежної, демократичної та безпечної України.

Підсумок

Національний спротив поєднує історичний досвід української самоорганізації з сучасною правовою системою оборони. Історія показує, що українські громади не раз ставали опорою державності. Закон визначає, як ця готовність має бути організована сьогодні. Освіта і підготовка дають громадянам знання та навички, потрібні для безпечної і відповідальної участі в обороні.

Головна думка лекції: сила держави складається з професійних Сил оборони, спроможних інституцій, підготовлених громад і громадян, які розуміють свою відповідальність та діють у межах закону.

Нормативні та довідкові джерела

1. Конституція України, статті 17 і 65.
2. Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX Про основи національного спротиву. Чинна редакція від 12 квітня 2026 року.
3. Закон України від 25 березня 2026 року № 4826-IX Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань підготовки громадян до національного спротиву.
4. Офіційне роз'яснення Міністерства оборони України Національний спротив як працює українська система всеохоплюючої оборони, 4 лютого 2025 року.
5. Матеріали Українського інституту національної пам'яті про Вільне козацтво, український визвольний рух та український добровольчий рух.